

DET GAMLE NORSKE ØNAVN
NJARDARLQ̊G.

AF

MAGNUS OLSEN.

(CHRISTIANIA VIDENSKABS-SELSKABS FORHANDLINGER FOR 1905 No. 5).

CHRISTIANIA.

I COMMISSION HOS JACOB DYBWAD.

A. W. BRØGGERS BOGTRYKKERI.

1905.

Det gamle norske ønavn Njarðarlög.¹

Af

Magnus Olsen.

Frem lægt i Vid.-Selsk. hist.-filos. klasse møde den 12de mai 1905.

I.

Odd munks Olav Tryggvessøns saga indeholder under skildringen af slaget ved Svolder en opregning af de mænd, som kjæmpede sammen med kong Olav ombord i „Ormen hin lange“. Her nævnes ogsaa en mand ved navn *Þórðr ór Njarðarlög* eller *Njarð(ar)leng*.

Dette er første gang, vi i litteraturen støder paa stedsnavnet *Njarðarlög* eller *Njarð(ar)leng*. Herved menes den store ø i Søndhordland, som nu kaldes Tysnesøen og som nu sammen med nogle mindre øer udgjør et eget herred og prestegjæld (3 sogne).

Odd munks oprindelig paa latin skrevne Olavssaga er bevaret i tre oldnorske recensioner, som indbyrdes afviger ikke lidet fra hverandre². I disse forskellige recensioner er

¹ De samme forkortninger og den samme udtalebetegnelse som i O. Rygh's „Norske Gaardnavne“ er i det følgende anvendt. „Gn.“ = gaards-numer i matriklen.

² Disse recensioner findes i følgende haandskrifter: 1) Det arnamagnæanske haandskrift 310 4to, som er udgivet af P. Groth (Kristiania 1895), i det følgende betegnet som „AM.“. 2) I et haandskrift, som nu er i det Kgl. bibliotek i Stockholm (tidligere nr. 20 4to, fasc. 2), Perg. 4to nr. 18, 5; udg. af P. A. Munch (Kristiania 1853). Her betegnet som „Sth.“. 3) Et haandskriftudstykke, som bevarer i Upsala Universitetsbibliothek (Delagard, cod. 4—7 fol.) og som er udgivet af Munch sammen med „Sth.“. Her betegnet som „Ups.“.

det gamle navn paa Tysnesøen overleveret i følgende skriftformer:

- 1) *ör niardar log* AM. s. 104²⁵ (Groth).
- 2) *or niard laug* Stb. s. 55³⁴ (Munch).
- 3) *or niardarlang* Ups. s. 64²⁶ (Munch).

Odd munks saga er benyttet af forfatteren af den udtørligere saga om Olav Tryggvesson, som er udgivet i Fornmannasögur I—III. Her er det nævnte ønavn skrevet:

- 4) *or Marðalög* (saa gjengivet Fornm. s. II 252¹¹).

Væsentlig overensstemmende med den sidstnævnte redaktion af Olav Tryggvessons saga har det haandskrift været, ~~sen~~ har været benyttet i Flabøggen. Ønavnet skrives her:

- 5) *(ör) niardarlang* Flab. I 452²⁸.

Videre er Odds Olavssaga benyttet af Snorre. I Heimskringla opregner Snorre efter Odd de mænd, som i slaget ved Svolder kjæmpede paa kongens skib. Ogsaa her nævnes *Pörör* fra Tysnesøen (F. Jónssons udg. I 425¹⁵):

- 6) *(ör) niardar log* cod. Fris.

7—8) *(ör) niardarlang* Kringla, Jöfraskinna (afskrift 1). Fra senere tid findes det gamle navn paa Tysnesøen i norske diplomater i følgende skriftformer:

- 9) *i Niardarlang* Dipl. Norv. (DN.) II 24 (ikke senere end 1288).

- 10) *i Niardarlangh* XII 228 1490.

- 11) *i Iardtharlangh* XII 152 1427.

- 12) *i Iardhalogh* XII 155 1427.

Navnet er, saa vidt vides, nu ikke længer i brug. Endnu paa Christopher Hamner's kart over „Christiansands Stift, Kjøbenhavn 1776“ er øen kaldt „*Iardhø*“.

Af de opførte gamle skriftformer fremgaar det, at ønavnets første sammensætningsled er *Niardar*-, genetiiv af gudenavnet Njord. Formerne med *Marðar*- (se under nr. 4, 5, 7, 8) beror paa en let forklarlig feillæsning. Formen *Niardlang*, som forekommer én gang (nr. 2), medens *Niardar*- (*Marðar*-, *Iardha(r)*-) findes hele 11 gange, er vel at forklare som en overleveringsfeil og er neppe en oprindelig sideform til *Niardarlang*; jfr. af

Nordheimum 1320 (efter afskrift fra 1409) ved siden af i *Nordheimum* 1445, NG. I s. 342. Alle udgivere, undtagen F. Jónsson¹, og alle stedsnavneforskere² har opfattet haandskrifternes *-log*, *-lög*, *-lang* som oldn. *-lög* (*-lög*). Til denne opfatning tror ogsaa jeg at turde slutte mig.

Skriftformen i AM. synes mig nemlig afgjørende at tale for, at navnets oldnorske form har været *Niardarlog*, ikke *Niardarlang*. AM. er et haandskrift fra første halvdel af 13de aarh. og det er efter al sandsynlighed skrevet af en nordmand (ifølge Hægstad, Gamalt trøndermaal s. 97 af en mand fra Øst-Agder). I dette haandskrift er *o* den sædvanlige betegnelse for *ø*; en sjelden gang findes *au* som betegnelse for *ø*, men *o* bruges omvendt aldrig for diftongen *au*.

Cod. Fris. viser ved sin skrivemaade *(ör) niardar lög* i samme reining som AM. Vokalen er i ønavnets sidste led udtrykt ved tegnet *ö*, som her kun kan betegne *ø*, ikke *au*.

Imod disse to haandskrifters vidnesbyrd kan man ikke tillægge skriftformerne med *au* i de andre sagahaandskrifter nogen synderlig vægt. Mest bevisende maatte ialfald de forholdsvist gamle haandskrifter af den ældste (Odd munks) Olavssaga være. Men Ups., som er skrevet af en nordmand ikke senere end ca. 1250, har flere gange *au* som tegn for *ø* (3 gange paa henved 8 tryksider: *Augmundr* s. 64³², 68¹⁵, *hauudom* s. 68⁹). Her kan altsaa *niardarlang* godt gjengive en oldnorsk udtaleform *Niardarlog*. Ogsaa Stb. (skrevet af en islænding ved aar 1300) har ikke sjelden *au* som tegn for *ø*.

¹ I teksten i sin udgave af Heimskringla og i registeret dertil optager F. Jónsson formen *Niardarlang*, idet han her følger Kringla og Jöfraskinna.

² P. A. Munch, Beskrivelse over Kongeriget Norge i Middelalderen (1849), passim; Nordmændenes ældste Gude- og Helte-Sagn (1854) s. 170; M. Arnesen, Minder om hedensk Gudsdykkelse i vore Stedsnavne (i Indbydelsesskrift til Hovedexamen ved Fredrikshalds lærde og Realskole 1866) s. 60; O. Rygh, Minder om Guderne og deres Dyrkelse i norske Stedsnavne (Tillæg til P. A. Munch, Norrone Gude- og Helte-Sagn. Ny Udg. ved A. Kjer, 1880) s. 19; NG. II s. 229; S. Bugge i NG. XIV s. 279. — J. Vibe, Søndre Bergenhus amt s. 166 bemærker, vistnok med DN. XII 24 for øie: „Tysnesøen kaldtes i 13de aarhundrede *Niardarlang*“.

Heller ikke tør jeg lægge nogen afgjørende vægt paa skriftformen i *Njarðarlög* i DN. II 24, hvilket diplom ikke kan være skrevet senere end ca. 1288 (se DN. anf. st.). Vistnok forekommer her gjennengaaende *o* som tegn for *ø*: *mork, got* (adj. fem.), *ollom, monnom, iorðu, Biorgvin*. Men *ao* (*au*) optræder kun to gange i dette diplom, i mandsnavnet *Gaavi*, hvor ved *ao* diftongen *au* betegnes, og i ønavnet *Njarðarlög*. I dette sidste ord kan *ao* gjengive diftongen *au*; men der er heller intet til hinder for at antage, at diplomets skriver har anvendt *ao* ved siden af *o* som betegnelse for omlydsvokalen *ø*. Ved skriftformen *Njarðarlög* (for *-lög*) kan desuden traditionel skrivemaade af ønavnet have virket med.

Sagahaandskriterne taler saaledes afgjørende for, at det gamle navn paa Tysnesøen har været *Njarðarlög* (ikke *Njarðarlang*). Betragter vi skriftformerne i diplomerne fra 15de aarh., ser vi, at ogsaa disse snarest henviser til oldn. *Njarðarlög*. Formerne fra 1427 i *Lardharlög* og i *Lardhalög* lader sig bedst forene under antagelse af en oldnorsk grundform nom. dat. akk. *Njarðarlög*, gen. *Njarðarlagnar*.

Oldn. *Njarðarlög* synes ved bortfald af *n* i fremlyd (jfr. mandsnavnet *Jeddi*, mulig = oldn. *Njáll*, i Sveen, Søndhordland¹⁾), ved synkope af anden stavelse og ved svækkelse af sidste stavelse at have faaet en nynorsk udtaleform **jarto* (nu ikke mere i brug). Denne har da i udlyd faldt sammen med de mange ønavne paa Hordeland, som i nyere tid har tilføjet den bestemte artikel for hunkjøn ental, i Søndhordland sædvanlig i formen *-ð* eller *-d*, f. eks. *bø'innuð* (*Bunnlar* gen. Sn. Edda), som dog nu almindelig skrives *Bømmeløen*. Den sene skriftform *Jarlø* godtgjør saaledes ikke, at dette ønavn i nyere tid har været sammensat med ordet for „ø“.

Medens et ønavn *Njarðarläng*, hvad sidste sammensætningsled angaar, vilde staa aldeles isoleret, kan derimod en nævneform *Njarðarlög* sammenslides med flere andre med gude- navne sammensatte stedsnavne, hvis sidste led sandsynlig er *lög*.

¹⁾ Vidsteen, Ordbog over Bygdemaalene i Søndhordland s. 85.

I det følgende opfører jeg de mig bekendte norske stedsnavne, hvis første led er et gudenavn og hvis sidste led synes at være *lög*. Jeg knytter til disse stedsnavne nogle bemærkninger, hvorved bl. a. antydes muligheden af, at *-lög* ogsaa i andre stedsnavne end *Njarðarlög* oprindeligt kan have betegnet et større distrikt (jfr. særlig nr. 3 i det følgende):

1) Frøtlög, udt. *frøi'läg*, gn. 38 i Sogndal, Stavanger amt. Skrevet Frethandt NRJ. II s. 274, Føtland, Frøtland 1563, Frødløff 1567. Oldnorsk form **Frøyslög*, saaledes som ogsaa formodet af S. Bugge og K. Rygh (NG. XIV s. 279). O. Rygh (Mindre s. 18) antager, at Frøtlög som første sammensætningsled indeholder gudenavnet *Frøymr*, men han udtaler sig ikke om andet led. — I Sogndal findes ogsaa en gaard Frøiland (gn. 57), som ligger i kirkebygden, ca. 1/2 mil nederfor Frøtlög.

2) Tislauan, udt. *tíslauann*, dat. *-ánn*, gn. 8 i Melhus, Søndre Trondhjems amt. Skrevet Tisle NRJ. II 175, Tislæg, Tyslag 1559, Tisle, Tisløff 1590. S. Bugge (NG. XIV s. 279) antager, at navnet kan være af en oldnorsk form **Tyslög*, sammensat med gudenavnet *Týr*.

Denne antagelse finder en støtte deri, at der fra Melhus ogsaa kjendes et grændenavn *Óðinnssalur*, som maa have omfattet strøget omkring Melhus kirke (NG. XIV s. 290). At merke er ogsaa, at der i Melhus ved grænsen af Buiken og nær Onsøien (af *Odinsyn*, *Oðhensøy* AB.) i dette herred (gn. 20) findes en plads Onsaas, som maaske er levning af den hos OE. 158 omtalte, nu forsvundne gaard Onsaas (NG. XIV s. 289, 315). Ogsaa i nabosognet Byneset er et gaardnavn Onsøien, gn. 50 (smst. s. 323).

Som bekendt er Ty paa flere omraader (bl. a. som krigsgud) bleven afløst af Odin. Det er da neppe tilfældigt, naar der saaledes paa en forholdsvis ganske kort strækning i Melhus og tilgrænsende herreder findes en række stedsnavne, som er sammensatte dels med Odins og dels med Tys navn. Dette bliver saa meget merkeligere, som de her opførte stedsnavne fra Melhus, Buiken og Byneset overhoved er de eneste navne i det nordnordfjeldske Norge, som er sammensatte med *Óðinn* og *Týr*.

3) Med gaardnavnet Tislauan i Melhus har O. Rygh (NG. II s. 118) sammensluttet stedsnavnet Tyslausæter, udt. *tj'slausæter*, gn. 183,4 i (Østre) Aker, Akershus amt. Dette navn forudsætter da ogsaa et stedsnavn **Tj'slog*, hvis første sammensætningsled er gudenavnet *Tjyr*.

**Tj'slog* i Aker, hvormed Tyslausæter er sammensat, har mulig været et gammelt bygdenavn, som kan have omfattet omtrent det nuværende Østre Akers sogn. I denne forbindelse fortæner at fremhæves gaardnavnet Teisen længere oppe i samme sogn (gn. 132). Dette navn skrives i middelalderen stadig *Tesin* og er da samme navn som Tesen i Nes, Romerike (gn. 55, i *Tesini* RB.); se NG. II s. 112, 342. Fremfor O. Ryghs formodning om, at *Tesin* kunde være sammensat med *tá* n. „vei, aaben plads“, vilde jeg foretrække den opfatning, at *Tes-* i *Tesin* var genitiv af gudenavnet *Tjyr* (germansk stamme **Tiwā-*). En form med *é* af dette gudenavn har S. Bugge (Norges Indskrifter med de ældre Runer II s. 583 og Indl. s. 66) paavist i *Tésalir*, *Tésalr*, navn paa en bygd i Smålenene (NG. I s. 337 f.)¹.

Tyslausæter ligger ikke langt fra Ljan (gn. 185 i Aker), ganske nær herredets grænse mod syd. Navnet Tyslausæter kan være givet en sæter nær distriktets sydgrense til adskillelse fra nærliggende sætre, som hørte til naboherredet i syd (Nes-odden).

4) *Njardarlog*.

Det ord *log*, hvormed de her opførte stedsnavne er sammensatte, maa være det samme som oldn. *log* n. pl. „sted, distrikt, hvor en bestemt lov eller bestemt anordning gjælder, lag-dømme“, jfr. *Þrendalag* n. pl. (Trondelagen) som betegnelse for et distrikt. Saaledes har allerede P. A. Munch (Nordmændenes

ældste Gude- og Helte-Sagn, 1854, s. 170) opfattet *Njardarlog*, idet han har forklaret navnet som „Njords lagdømme“¹.

Allerede i kongesagaerne lyder ønåvnet *Njardarlog* i dativ (ør) *Njardarlog*, medens vi skulde vente en dativform **Njardarlogum*, ligesom det heder i *Þrendalagum*. Ved *Njardarlog* har der fundet sted en overgang fra intetkøn flertal til hunkjøns ental, fremkaldt derved, at ønåvnene i nordisk har hunkjøns form. Paa lignende maade er appellativet *sektir* m. i hunkjøns formen *Sekte* brugt som ønåvn, og ønåvnet *Lóft* har hunkjøns form, skjønt andet sammensætningsled *fótr* er hankjønsord (S. Bugge, Arkiv XX s. 351). Ved *Njardarlog* var overgangen fra intetkøn flertal til hunkjøns ental saa meget lettere, fordi i nominalbøjningen norm. akk. n. pl. formelt faldt sammen med nom. f. sg.; jfr. hunkjønsformen *log*, gen. *lagar* (norsk dial. *log f.*) i sene oldnorske diplomer fra middelalderen.

Som navnet *Njardarlog* viser, maa der paa Tysnesøen engang have været et midtpunkt for dyrkelsen af guden Njord. I forbindelse med ønåvnet *Njardarlog* behandler jeg nu et sjø- og gaardnavn paa denne ø, som mulig kan hjælpe os til at bestemme, til hvilken del af øen denne Njord-kultus fortrinsvis har været knyttet, og til at belyse denne kults eiendommelighed.

II.

I Tysnes sogn paa Tysnesøen findes en gaard *Vevatne* (gn. 118). Gaardens navn udtales nu *vé vatna* og kjendes fra 16de aarh. af i følgende skriftformer: *Vewatne* NR.J. II s. 528, *Vevann*

¹ Denne forklaring ejentlige M. Arnesen anf. st., og den har fundet tilslutning hos S. Bugge og K. Rygh (NG. XIV s. 279). O. Rygh (Minder s. 19) udtaler sig derimod ikke om den sproglige betydning af ønåvnet *Njardarlog*.

¹ Ligesom der i Melhus findes stedsnavne baade med Odin og Ty som første sammensætningsled, saaledes findes der i de nærmest til *Tésalir* (den vestlige del af det nuværende Raade sogn) grænsende strøg stedsnavne sammensatte med *Óðinn*: *Óðinsøy*, nu Onse herred, og det gamle bygdenavn *Óðinsalir* (Fagriskinda), hvis beliggenhed ikke nøjagtig kan fastslås: jfr. NG. I s. 310.

1563, *Veutinne* 1567, *Weutenn* 1610, 1612, *Weevatten* 1668, *Wewatne* 1723. Gaarden har navn efter dens næststørste vand (0,84 km.²), paa amtskartet kaldt „*Vevahn*“ („*Vevatne*“ hos Vibe, Søndre Bergenhus amt s. 163), ved hvis sydende den ligger.

Paa grund af den nuværende udtale maa gaardnavnet *Ve- vatne* i oldnorsk have havt formen *-vathnar*; som saa ofte er tilfældet (jfr. NG. Indl. s. 11 f.), er da her et ord af intetkøn, naar det er brugt som gaardnavn, i gammel tid gaaet over til hunkøn flertal (jfr. det usammensatte gaardnavn *Vatnar*, f. eks. Stord gn. 29 *Vatne*, udt. *və'thna*).

De anførte ældre skriftformer af navnet giver os ingen sikker oplysning om, hvad første sammensætningsled *Ve-* betyder. Navnet findes stadig skrevet *Ve-*, aldrig *Ved-*. Dette kunde vistnok tyde paa, at første led i navnet ikke var *vəðr* m. „skov“, ved, som man kunde gjette paa, men at det hørte sammen med oldn. *vé* n. „helligdom“. I det følgende skal jeg søge at godtgjøre, at den sidstnævnte opfattelse er den rette.

Naar man gennemgaar listen over de gaardnavne i Tysnes, som findes omtalte i ældre skrifter, men som nu ikke længer er i brug, bliver man let opmærksom paa den store lighed i form, som der er mellem gaardnavnet *Vevatne* og det i Bjørgvinjar kalfskinn (udg. af P. A. Munch, 1843; i det følgende betegnet ved „BK.“) s. 33 b (ca. 1360) opførte *Geuathn j tysness sohn*.

Det gamle gaardnavn *Geuathn* er aabenbart sammensat med ordet *vathn* n. „vand“. Med det dobbelte *n* i ordets slutning kan sammenlignes skriftformen *j vfa wathn* 55 a, samt *sohn* for *sohn*, som jeg ved en flygtig gennembladning af BK. (s. 59 a—82 b) har noteret henimod et snes gange; jfr. ogsaa f. eks. *soghn* 35 a, *kornn* 37 b, *j soghnne* 32 a, o. s. v. Jeg finder det derfor ikke nødvendigt at antage, at der i *-thn* i *Geuathn* stikker en skrivfeil (f. eks. for *-tun*).

Gaarden *Geuathn* har altsaa sandsynlig havt navn efter et vand, ved hvilket den laa. Nu ved vi af BK., at *Geuathn* har ligget „i Tysnes sogn“, det vil sige i det nordligste af de 3 sogne, hvori Tysnesøen fra gammel tid har været delt. Vi bør

derfor forsøge, om vi i Tysnes sogn kan paavise dette vand *Geuathn*, efter hvilket gaarden af samme navn er benævnt.

I Tysnes sogn findes der kun to nogenlunde betydelige vande, med hvilke man kan prøve paa at identificere *Geuathn*. Det ene og det største af disse vande er det allerede omtalte *Vevatne*, det andet er det noget mindre vand ovenfor Gjeravik, ved hvilket gaardene *Valle* og *Hegland* (gn. 105 og 106) ligger.

Ligheden i lyd mellem det i BK. overleverede navn *Geuathn* og gaardnavnet *Vevatne* er saa stor, at jeg ikke nærer nogen betænkeighed ved at antage, at *Geuathn* og *Vevatne* er et og samme navn. I *Geuathn* maa da *G* være feillæst for *v*.

I den original, som afskriveren af BK. har fulgt, har der da sandsynlig staaet *veuathn* (med lidet *v*)¹, hvilket i BK. er blevet feillæst som *Geuathn*. En saadan feillæsning er i et haandskrift som BK. let forklarlig, da *G* og *v* her har følgende indbyrdes nærtstående former (meddelte i fuld størrelse efter facsimilet Tab. I b linje 10 og linje 9 i Munchs udgave af BK.):

Mod min identifikation af *Geuathn* med gaardnavnet *Vevatne* kan dog gøres en indvending. Skriftformen *Geuathn* har efter min mening gjengivet en oldnorsk navneform **Vevathn*, men gaardnavnet *Vevatne* viser ved sin nuværende udtaleform *və'vathna*, at det forudsætter en gammel form **Vevathnar* f. pl. Denne indvending er dog langt fra afgjørende. For det første er det at merke, at der ved siden af gaardnavnet *Vevatne*, udtalt *və'vathna*, staar et indsjønavn „*Vevatne*“ (sandsynlig at opfatte som bestemt intetkønsform). Dette sidste navn har i oldnorsk form lydt **Vevathn*, og det er vel tænkeligt, at man i middelalderen ligesaa ofte har benævnt den eneste gaard, som laa ved dette vand, ved indsjøens navn **Vevathn* (egentlig **at Vevathn*) som ved det maaske korrekte gaardnavn **Vevathnar*. Men dernæst maa fremholdes, at der haves ikke faa analogier til forholdet mellem **Vevathn* (ental) og *Vevatne* (udt. *və'vathna*, flertal). Saaledes skrives gaardnavnet *Vike* (gn. 44 i Hosanger, S. Bergenhus amt), som nu efter formen er dativ flertal (udt.

¹ I BK. bruges *v* og *n* om hinanden til betegnelse af *v*; analog med en skriftform **veuathn* er f. eks. *j viga wathn* 56 b.

vé kál), i BK. 60 a *Víik*. Omvendt henviser f. eks. gaardnavnet Holte i V. Toten (gn. 59) ved sin udtaleform *h i lte* til en entalsform **Holti* (dat. sg.), men i 1361 forekommer dette navn i flertalsformen i *Holtom* (NG. IV, 2 s. 97). Der kan ogsaa anføres mange eksempler paa, at et og samme gaardnavn i samtidige middelalderiske kilder snart optræder i ental og snart i flertal.

Hvis jeg har ret i min bedømmelse af navneformen *Geatun* i BK., da taler *Geatun* (feilskrevet for *veatun*, d. e. **Véatun*) afgjørende for, at første led i sjønavnet „Vevadne“ og gaardnavnet Vevadne er at sammenstille med oldn. *vé* n. „helligdom“ (ikke med oldn. *vior*). **Véatun* har altsaa oprindeligt betydning „vandet ved helligdommen“ eller mulig snarere „det hellige vand“. Det kan nemlig ikke sikkert afgjøres, hvorvidt **Véatun* som første led indeholder substantivet *vé* n. „helligdom“ eller et til got. *weihis* svarende adjektiv med betydningen „hellig“. Hvis **Véatun* er sammensat med et adjektiv **vé-*, kan det haade i dannelse og betydning sammenlignes med sjønavnet Helsing, oprindeligt **Helsingjör* „den hellige sjø“, som forekommer paa tre steder i landet, i Høland (NG. II s. 200), i Eid-skogen og i Flaa (Hallingdalen). Jfr. ogsaa Vigdesjævatn i Kviteseid¹.

Indsjøen **Véatun*, ved hvis sydlige (inderste) ende gaarden Vevadne ligger, er ved et kun 1—2 km. bredt eid skilt fra den østligste af de to større bugter, som paa nordsiden af Tysnesøen gaar ind i landet. Ved denne bugt ligger nu flere gaarde, medens der ved selve indsjøen kun findes den ene gaard Vevadne. **Véatun* ligger i bjergrige omgivelser; langs vandet er paa amtskartet ikke afsat nogen vei eller sti, og selve vandet har neppe nogensinde været synderligt benyttet som færdselsvei.

¹ En anden mulighed for forklaringen af navneformen *Geatun* i BK. har O. Rygh (Elven. s. 67) antydning, idet han opfører *Geatun* under elvenavnstammen *Gef-*. Rygh udtaler sig ikke om andet sammensætningsled i navnet. Jeg ved ikke, om han har tænkt paa en oldnorsk form **Gefvatn* eller **Gefa(r)hin* (med *-hin* i BK. feilskrevet for *-tun*). I Tysnes sogn findes dog ingen nævneværdige elve (jfr. Vibe s. 163).

Fjeldveien fra Tysnes til Onareim gaar mere vestlig, længer inde paa øen. **Véatun* maa saaledes siges at ligge paa den ene side temmelig bortgjemt, hvilket man forlanger af en „hellig sjø“, d. e. en sjø, som ikke vanhelliges ved menneskers nærvær; men paa den anden side ligger vandet ikke langt fra hovedhygden i Tysnes, og fra vaagen nordfor er der let adgang til det over det temmelig lave og smale eid. Efter amtskartet gaar fra gaarden Vevadne ogsaa en sti sydover til nærmeste gaard i Onareim sogn, Hovland (af *hof* n. „hedensk tempel“), som ligger paa øens østside søndenfor Loksund (ikke fuldt $\frac{1}{2}$ mil fra Vevadne).

III.

Det gamle navn paa Tysnesøen, *Njardarlag*, fortæller os, at der paa denne ø har været et midtpunkt for dyrkelsen af guden Njörd. Jeg skal nu prøve nærmere at bestemme, hvor paa Tysnesøen dette midtpunkt for Njörd-dyrkelsen er at søge. Foruden øens gamle navn *Njardarlag* indeholder ogsaa flere endnu bevarede gaardnavne paa Tysnesøen minder om hedensk gudedyrkelse.

Paa nordsiden af Tysnesøen skjærer, som allerede nævnt, to større bugter ind i landet. Den tætteste bebyggelse i Tysnes sogn er samlet om den vestligste af disse bugter. Her ligger sognets kirke paa gaarden Tysnes. Dette gaardnavn, som i 1330 (DN. I 170) er skrevet *Tysnes*, er sikkert sammensat med guden Tys navn. Ret overfor kirken paa den anden side af vaagen ligger gaarden Ve (*Vee* DN. IV 177 f. 1333), d. e. *vé* n. „helligdom“. Udenfor den halvø, som dannes af de nævnte to bugter, og kun en fjerdingss vei fra Tysnes og Ve, ligger to øer af navnet Godøen (Store og Lille G., samt paa en mindre ø i sundet mellem disse to øer, gaarden Godøesund¹), udtalt

¹ Godøesund var i 18de aarh. tingssted for Opdals skibrede (Pontoppidan, Geogr. Oplysning til Kartet over det sydlige Norge, 1785, s. 229).

gái'ó, i begyndelsen af 16de aarh. skrevet *Gudón* og vel sammensat med *gud* n. „gud“. I alle de tre her nævnte gaardnavne, Tysnes, Ve og Godøen, ser ogsaa O. Rygh (Minder s. 18 f.) spor af gammel gudedyrkelse. Videre tror jeg i foregaaende afsnit at have godtgjort, at ogsaa gaardnavnet Vevatne henviser til hedensk gudedyrkelse.

Paa nordsiden af Tysnesøen er der saaledes paa en forholdsvis kort strækning samlet en flæthed af stedsnavne, som sikkert henviser til gammel gudedyrkelse: Tysnes, Ve, Godøen og Vevatne, det vil sige, 4 af samtlige 31 gaardnavne i Tysnes sogn. Hertil kommer, at den nærmeste gaard i Onareim sogn er Hovland (af oldn. *hof* n.). Denne gaard er, som allerede nævnt, første gaard i syd for Vevatne. Fra den øvrige del af Tysnesøen (Onareim og Opdal sogne) er der ellers ikke paavist stedsnavne, som indeholder minder om gammel gudedyrkelse. Dette kan vanskelig skyldes et tilfælde. Gaardnavnene Tysnes, Ve, Godøen og Vevatne i Tysnes sogn, samt Hovland nordligst i Onareim sogn, tyder bestemt paa, at der her paa nordsiden af øen har været et centrum for hedensk gudedyrkelse¹.

Det kan da ikke være tvilsomt, at det er paa nordsiden af Tysnesøen, vi har at søge det midtpunkt for dyrkelsen af guden Njord, hvortil øens navn *Njardarlag* henlyder.

Betragter vi nærmere de gaardnavne paa Tysnesøen, som henviser til gammel gudedyrkelse, vil vi se, at de geografisk falder i to grupper. En vestligere gruppe dannes af Tysnes, Ve og Godøen; jfr. bemærkningerne i det foregaaende om disse gaardes beliggenhed. En østligere gruppe udgjør Vevatne (og Hovland?).

Nu ved vi af stedsnavnene paa Tysnesøen, at de to guder Ty og Njord i gammel tid har været dyrket her. Det ligger da nær at formode, at den første gruppe af gaardnavne, hvoriblandt Tysnes findes, sigter til dyrkelsen af Ty og at den sidste gruppe (Vevatne og mulig Hovland) har hensyn til Njord.

¹ Paa den nordlige kyststrand af Tysnesøen findes flere jordfaaste oldtidsminder, særlig paa prestegården og paa Homlevik, syd for Godøen (Nicolaysen, Norske Fornlevninger s. 364, J. Vibe s. 166 nederst).

En saadan slutning er naturligvis langtfra bindende. Der kan jo paa Tysnesøen have været helligdomme ogsaa for andre guder end Ty og Njord, selv om vi ikke er saa heldige at finde disse andre guders navne bevarede i stedsnavne. Til hvilken gudekultus gaardnavnene Ve, Godøen¹ og Hovland hentyder, derom ved vi intet med sikkerhed². At derimod sjonavnet **Vevatn* virkelig har hensyn til dyrkelsen af guden Njord, turde maaske fremgaa af de følgende overvejelser.

Af reale grunde har jeg gjættet paa, at dyrkelsen af guden Njord, hvis navn indgaar som første led i det gamle navn paa Tysnesøen *Njardarlag*, fortinsvis har været knyttet til den hellige sjø **Vevatn* (mulig ogsaa, som Munch i en anden forbindelse har antaget, til det nærliggende sted Hovland). Spørgsmaalet bliver nu: Finder denne formodning nogen støtte i det, som vi ved om den gamle Njord-kultus? Eller: Ved vi noget om, at dyrkelsen af Njord har været knyttet til hellige sjøer?

At Njord har været ivrig dyrket rundt omkring i Norden, ved vi af de mange stedsnavne fra alle nordiske lande, som er

¹ Om Godøen jfr. ogsaa i det følgende s. 28 anm. 1.

² Om *Njardarlag* og andre stedsnavne paa Søndhordland, som indeholder minder om gammel gudedyrkelse, udtaler P. A. Munch (Nordmændenes ældste Gude- og Helte-Sagn, 1884, s. 170) følgende: „Navnliggen synes den sydlige Deel, eller Kysterne og Øerne fra Løgsund af indtil Sandeidet at have staaet under Njords Beskyttelse. Tysnesøen selv kaldtes *Njardarlag*, d. e. Njords Lagdomme (Navnet er siden gaaet over til Jærdarlag, Jarlø); i Ølen, ved Sandeidet, findes *Njardvif*, og hele dette Hered kaldes *Njardheim*; et *Njardheim* findes ogsaa i det nærliggende Elne, hvor man og har et Hovland og et Fret. Her kan man vist antage, at Njord har været fortrinlig dyrket, og at hans Tempel har staaet etsteds i Midten af Distriktet, maaskee f. Ex. paa Fjelberoen (*Fjellbjørn*)...“ „Hovland paa Østsiden [af Tysnesøen] har rimeligvis været det nye nævnte Njords Tempel underlagt.“

Munchs ofte meget dristige formodninger om stedsnavne, som efter ham skal indeholde minder om gammel gudedyrkelse, bærer paa ethvert punkt sammenholdes med O. Ryghs udtalelser i hans forfæstnelse og omhyggelige skrift „Minder om Guderne og deres Dyrkelse i norske Stedsnavne“. De af Munch omtalte stedsnavne fra Søndhordland behandler Rygh anf. st. s. 18 f.

sammensatte med denne guds navn¹; jfr. Valfrúðismáls ud-sagn om Njörd (str. 38): *hofum ok horgum hann væðr þunn-morgum*. Men hvordan Njörd dyrkedes, derom har stedsnavnene kun lidet at fortælle. Derom kan heller ikke vor gamle mytologiske litteratur give os nogen sikker eller blot nogenlunde fyldig oplysning. Forklaringen hertil turde være at søge deri, at dyrkelsen af Njörd allerede i vikingetiden har været i stærk tilbagegang (jfr. Henry Petersen, Om Nordboernes Gude-dyrkelse og Gudeiro i Hedenold s. 37, 92 ff.).

Vi maa vende os til langt ældre kilder for at faa underretning om, hvilken kultus fra gammel tid af har været eien-dommelig for Njörd.

Tacitus er den eneste forfatter, som fortæller om, hvordan Njörd eller, som denne guddom i tiden nærmest efter Kristi fødsel kaldtes, *Nerthus*, dyrkedes hos de gamle germaner. I Germania kap. 40 omtaler han 7 smaa konföderede folke-stammer, som maa have boet i nord for langobarderne. Det, som særlig fortjener at omtales ved disse folk, er, siger Tacitus, følgende:

„Disse folk . . . dyrker i fællesskab *Nerthus*, det vil sige den moderlige jord (*Terram matrem*), og de mener, at hun blander sig ind i menneskenes lærden omkring til folkene. Paa en ø i oceanet findes der en ubesmittet lund (*est in insula Oceanus castum nemus*), og i denne er indviet en vogn, der dækkes med et teppe. Presten er den eneste, som har lov til at berøre den. Han merker, naar gudinden er tilstede i dette hemmelige gjemme (*penetrabilis*; vognen), og naar hun kjører alsted paa sin vogn, som trækkes af kjør, ledsager han hende under dyb ærefrygt. Da er det glade dage, og der holdes fest paa de steder, hun viser den ære at komme til og tage ophold

¹ Jfr. for Norge O. Rygh, Minder om Guderne og deres Dyrkelse i norske Stedsnavne (i P. A. Munch, Norske Gude- og Helte-Sagn, ny Udg. ved A. Kjer); for Sverige Lundgren, Språkliga intyg om hemnisk gudsro i Sverige (1878) s. 73 ff.; for Danmark O. Nielsen, Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid, udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund I (1881—87) s. 265 f., og Johs. Steenstrups [Dansk] Historisk Tidsskrift 6. Række VI s. 382.

paa; man gaar ikke til nogen krig og tager ikke vaaben i haand; alt jern er gjemt under laas og lukke; fred og ro er det eneste, man da sætter sin hu til, saa længe indtil gudinden har faaet nok af at færdes mellem menneskenes børn, og prestens derfor bringer hende tilbage til det hellige sted. Derefter bliver vognen og tepperne og, hvis man har sind til at tro det, selve guddommen tvættet i en skjult liggende sø (*innox vehiculum et vestes et, si credere velis, numen ipsius secreto lacu abluitur*). Trælle gjør tjeneste herved, dem søen øieblikkelig sluger. Derfra hidrører den lønlige rædsel og den fromme uvidenhed om, hvad det er, som ingen faar at se, uden han er døden viss.“¹

Mannhardt (Wald- und Feldkulte I, 1875, s. 567—602) har udførlig paavist, at der er mange og utvetydige ligheder mellem den af Tacitus omtalte *Nerthus*-dyrkelse og de fra saagodt som hele Nord-Europa kjendte og lige til vore dage bevarede vaarfejer og optog, hvis ledende tanke har været at fejre vegetationsdemonens optræden i vaarens kræfter. Særlig naar den gammelgermanske *Nerthus*-kultus staar efter Mannhardt en russisk; pinteskik: Onsdag efter pintse gaar man ud i skoven og fælder der en ung birk, som bekranses og smykkes med kvindeklæder. Med jubel og sang føres den saaledes klædte birk hjem, og i det hus, hvor den opstilles, bliver den hædret som gjest; i to dage er huset fuldt af folk, som kommer for at gjøre denne „gjest“ sit skyldige besøg. Den tredje dag bærer man birken til flydende vand og kaster først birken deri og derpaa de kranser, hvormed den er smykket.

Talrige andre analogier fra nyere tidens vaarskikke anfører Mannhardt til hver enkelt ceremoni, som er knyttet til den af Tacitus beskrevne *Nerthus*-dyrkelse. I disse vaarskikke personificeres paa forskjellig maade vaarens livgivende kræfter i en ung pige eller i en yngling (jfr. „maigreven“) eller endelig i et „maibrudepar“.

Særlig bør dog fremhæves den merkkelige lighed, som der er mellem den af Tacitus skildrede *Nerthus*-kultus og den dyrkelse,

¹ Lefoli's danske oversættelse er benyttet væsentlig uforandret.

som i Upsala blev guden Frøi tildel og som er beskrevet i den eventyrlige fortælling om Gunnar Helming i Fladbogen I 338: Man troede, at Frøis billede (*Ullneski*) var levende og man havde til prestinde givet guden en ung og fager kvinde, som blev kaldt hans „kone“. Med hende levede guden, i virkeligt ægteskab. Hun raadede sammen med Frøi for hove og alt hvad derunder hørte. Om vinteren kjørte Frøi klædt i menneskeklæder paa sin vogn omkring i byggerne; han ledsagedes af sin prestinde og blev overalt modtaget som en velset gjest. Virkningen af gudens og hans prestindes besøg var, at „vedratta [var] blif ok allir lutir svá árvænnir, at engi maðr mundi slíkt.“ Frøi og hans prestinde repræsenterede naturens frugtbarehed, og glæden var derfor stor, da det engang viste sig, at Frøis „kone“ var frugt-sommelig.

Ligheden mellem den af Tacitus skildrede Nerthus-dyrkelse og den dyrkelse af svearnes hovedgud Frøi, om hvilken Gunnar Helmings pátr indeholder flere vigtige og i hovedsagen vistnok korrekt gjengivne træk, er saa stor, at man tør anse den gammel-germanske Nerthus-dyrkelse og den svenske Frøi-dyrkelse for én og samme kultus¹.

Men heraf fremgaar, at Nerthus (Njord) og Frøi maa opfattes som nær beslægtede guddomme eller mulig oprindeligt som én og samme gud. Her forfjener det at nævnes, at ligesom Nerthus dyrkedes blandt ingværonske folk (jfr. Much, *Beiträge zur Gesch. d. deutsch. Sprache* u. Litt. XVII s. 178 ff.), saaledes betegnes Frøi, *Ingumarfreyr* eller *Yngvifreyr*, fremfor nogen anden gud som ingværonernes stammegud; jfr. Kock, [Svensk] Historisk tidskrift 1895 s. 157 ff. Det er en blandt mytologer og oldtidsforskere udbredt mening, at Frøi-kulten fra Danmark er indført til Upsala.

Efter den senere, norsk-islandske mytologi har Njord med sin søster børnene Frøi og Frøia. Navnet *Njörðr* (af **Nerþuz*) er sproglig identisk med *Nerthus* (d. e. **Nerþuz*). Dog medens

¹ Ligesom Frøi ledsages af sin prestinde eller „kone“, saaledes ledsages Nerthus af sin prest, der utvivlsomt har været opfattet som hendes brudgom eller „þeranympus“ (Müllenhoff).

Tacitus's Nerthus utvivlsomt er en kvindelig guddom (jfr. *Nerthum*, id est *Terram matrem*), kjender den senere nordiske mytologi kun en mandlig *Njörðr*. For denne modsætning har A. Kock (Zeitschr. f. deutsche philol. XXVIII s. 289 ff.) paa en skarpsindig og vistnok i hovedsagen fuldt tilfredsstillende maade gjort rede; Nerthus's overgang til en mandlig gud er efter Kock foranlediget ved navnets sproglige form.

I den norsk-islandske mytologi fremstilles vaneguderne Njord og Frøi som nær beslægtede guder. Njord raader for vindens gang; ham paakalder man til lykke paa søen, og han er i besiddelse af store rigdomme. Hans søn Frøi raader for jordens grøde og aarsvækst, for veirlygt og for velstand og lykke overhoved.

Jeg har opholdt mig saa længe ved den af Tacitus beskrevne Nerthus-dyrkelse og med andre kulter, som staar i forbindelse dermed, fordi det er af vigtighed for denne undersøgelse at fremhæve, at den akt, hvormed Nerthus-ceremonierne afsluttes, gudindens bad og det dermed forbundne trælleoffer, er en integrerende og betydningsfuld del af den gamle Nerthus-kultus.

Det maa efter det foregaaende synes, som om Tacitus har kommet sandheden ganske nær, naar han betegner Nerthus som en jordgudinde.

Som en saadan har i nyeste tid navnlig H. Schück (Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria I s. 115 ff.) opfattet Nerthus. Schück betegner Nerthus-mythen ligefrem som en „ktionisk myt“. Hensigten med de ceremonier, med hvilke Nerthus dyrkedes, var ifølge Schück ligefrem at suggerere gudinden, ligesom hensigten er den dag idag med utallige lignende ceremonier hos de forskjelligste folkeslag. Ceremonierne var et billedsprog, et optisk signal til naturens magter (Lehmann). Naar derfor Nerthus nedsenkedes i vand, tør dette opfattes som et middel til at skjænke gudinden nyt liv og ny vegetationskraft¹.

¹ Jfr. den tyske gudinde *Holda*, om hvem folketroen mente, at hun badede sig og forsvandt i vandet (Müllenhoff, *Altgermanische IV* s. 473 f.).

Jeg vender nu tilbage til stedsnavnet **Vēvatn* og til det spørgsmaal, hvortil dette navn i forbindelse med ønavnet *Njardarlog* gav anledning: Ved vi noget om, at dyrkelsen af Njord har været knyttet til hellige sjøer? Af det foregaaende har vi seet, at dette spørgsmaal maa besvares bekræftende. I den eneste udførlige beretning, vi har om denne guddoms (Njords eller Nerthus's) kultus, spiller guddommens bad i en skjult liggende sjø (*secreto lacu*) en betydningsfuld rolle. Min gjetning om, at sjøen **Vēvatn* paa *Njardarlog* engang i forhistorisk tid har været knyttet til Njords dyrkelse, har derved vundet i sandsynlighed. **Vēvatn* kan, efter hvad jeg s. 12 f. har anført, ligesom Tacitus's sjø betegnes som en *secretus lacus*.

Man kan dog gjøre følgende beretigede indvending. Af hellige sjøer, ligesom af hellige kilder og elve, findes der en stor rigdom baade i Norge (jfr. **Helgisjør* s. 12 og elvenavnstammerne *Helg-* og *Vigd-* Elven. s. 98, 296) og i de germanske lande overhoved (jfr. Mogk, Pauls Grundriss² III s. 156 f.). Det er derfor kun, hvad vi skulde vente, at den store ø *Njardarlog* ogsaa har et saadant „helligt vand“ at opvise. Der er ingen ligefrem tvingende grunde til at antage, at **Vēvatn* sigter til dyrkelsen af nelpod den guddom, hvis navn danner første led i øens navn.

Jeg indrømmer gjerne, at den formodning om sjønavnet **Vēvatn*, som i det foregaaende er fremsat, endnu ikke er hævet til sandsynlighed. Men jeg gaar nu videre i min undersøgelse og skal i det følgende fremdrage en anden omstændighed, som synes at kunne støtte denne formodning og som maaske ogsaa i andre henseender turde være af vigtighed.

IV.

De 7 germanske stammer, som i fællesskab dyrkede Nerthus, maa efter gangen i Tacitus's fremstilling have boet nordenfor Jangobarderne. Der er da ingen tvil om, at den ø (*insula in*

oceanus), som Tacitus omtaler, har tilhørt det nuværende Danmark eller ligget umiddelbart ind til dets sydlige grænse, hvad enten Tacitus paa dette sted ved *oceanus* mener Nordsøen eller Østersøen. Jfr. Müllenhoff, *Altartumskunde* IV s. 471; Much, *Beitr. zur Gesch. d. deutsch. Spr. u. Litt.* XVII s. 195 ff. og A. Kock, [Svensk] *Historisk tidsskrift* 1895 s. 162 ff.¹

Den græske geograf Ptolemæus, som skrev i 1ste aarh. efter Kr., opregner ligesom Tacitus de germanske stammer paa den jyske halvø og de danske øer. Skjønt Ptolemæus ikke bruger de samme benævnelser paa disse stammer som Tacitus, maa dog de af Ptolemæus omtalte germanske stammer i det nuværende Danmark og nærmest tilgrænsende egne gjenfindes blandt de stammer, om hvilke Tacitus fortæller, at de i fællesskab dyrkede Nerthus „paa en ø i havet“. Se Much, *anf. st.* s. 191 ff.

En af de germanske stammer, som Ptolemæus (men ikke Tacitus) omtaler, er *Xagorōes*. Efter Much (s. 204) har haruderne boet i det nordøstlige Jylland, altsaa straks i nærheden af det nuværende Harsyssel (d. e. Ringkjøbing amt undtagen Nørre Horne herred), som endnu ved sit navn minder om, at her engang har været harudernes bopæl. Harudernes stamme synes tidlig at være bleven sprenget fra hinanden til forskellige kanter. Allerede paa Cæsars tid (aar 58 f. Kr.) møder vi ved Rhinen et folk *Harudes*, der vistnok er udgaet fra de jyske haruder, og

¹) Jeg finder det ikke nødvendigt her at gaa ind paa spørgsmaalet om, hvorvidt der ved den hos Tacitus omtalte ø kan menes Sjælland, saaledes som bl. a. Munch, Much og Kock har antaget. Dette er i og for sig ikke usandsynligt. Paa Sjælland er paavist et med Njord sammensat stedsnavn Nærum (*Niarthern* 1186, *Niartharum* 1193, 1198). Men jeg vover ikke at finde en støtte herfor i den forklaring, som allerede Munch (Norske Folks Historie I, 1 s. 58) har givet af stedsnavnet Leire (*Heleir*) paa Sjælland, og efter hvilken dette navn, som sammenstilles med got. *hleipra* „hytte, telt“, skulde sigte til den bygning, hvori Nerthus's vogn og billedet forvaredes.

De øvrige med Njord sammensatte stedsnavne i det gamle Danmark findes paa Fyn (Næraa), i Jylland (Næril[d?]) i Nørre Horne herred, nær det gamle Harsyssel, hvorom tales i det følgende) og i Skane (*Nierdholm* og mulig *Narlunda* og *Nardala*); se O. Nielsen s. 265 f.

ved den historiske tids begyndelse finder vi i det vestlige Norge (i *Hordafylki* eller det nuværende Søndre Bergenhus amt) bosat en stamme *Hordar*, som ved sit navn, der er identisk med *Harvades*, gjør det sandsynligt, at den engang har tilhørt samme folk som Ptolemæus's *Xagoræes* og som *Harvades* ved Rhinen. Det tør vistnok antages, at disse harudiske stammers oprindelige, fælles bopæl er at søge i Jylland.

Haruderne synes saaledes at have været en af de stammer, som i tiden nærmest efter Kristi fødsel udgjorde det af Tacitus antydede Nerthus-amfityoni, om vi tør bruge dette udtryk.

En afdeling af disse haruder synes at have sat sig over fra Jylland til Norge, hvor de slog sig ned i det efter dem benævnte landskab *Hordaland* og senere smeltede sammen med egnens ældre norske befolkning. Paa lignende maade tør man formode, at ryggerne i Rogaland (landskabet syd for *Hordaland*) er udgaet fra rugierne (*Rugii*) ved Østersøen. Det var da naturligt, at haruderne, ialfald hvor de var i overvægt, ogsaa i sit nye hjem i Norge samlede sig om den eiendommelige Nerthus-kultus, som de sandsynlig havde ført med sig fra Danmark.

Haruderens indvandring til Vest-Norge har fundet sted før 500 e. Kr., da vi hos Jordanes finder de norske horder omtalte under navnet *Arochi* (feil for *Arothi*, *Harothi*). Kanske er det én og samme folkebevægelse, som har tvunget haruderne til at vende sig dels mod nord til det vestlige Norge, dels sydover og vestover til egnene ved Rhinen, hvor vi ved midten af 1ste aarh. f. Kr. træffer paa en stamme af haruder. I saafald turde hordernes indvandring til Norge være at sætte til ikke meget senere tid end omkring Kristi fødsel.

Efter hvad jeg her har udviklet, maa det synes fuldt be rettiget, om man i de gamle hordske stedsnavne søger at paa- vise minder om den samme Nerthus-kultus som den, vi udførlig finder beskrevet hos Tacitus.

Omtrent midt paa Hordelands kyst ligger den store ø Tysnesøen eller, som den ved hedendommens slutning hed, *Nyarðar-log*. Dette navn betyder, som allerede s. 8 f. nævnt, „Njords lov eller lagdømme“, d. e. distriktet, som ved bindende overens-

komster er underlagt Njord, hvor „pax Njordi“ hersker. Ved sit navn er *Nyarðarlog* fremhævet fremfor de øvrige øer i Hordafylki som et midtpunkt for Njord-dyrkelsen. Hid har maaske horder fra det hele fylke slevnet for at deltage i fester for Njord.

En af de betydningsfuldeste ceremonier i den nævnte Nerthus-dyrkelse var afslutningsakten, gudindens bad eller nedsenkning i vand, som var knyttet til en ensomt liggende hellig sø (*secretus lacus*).

Hvis de norske horder har ført denne kultus med sig fra sit ældre hjem i Danmark, bør denne kultus, efter hvad jeg i det foregaaende har udviklet, uden tvil stedfæstes til den nordlige (eller nordøstlige) del af Tysnesøen. Her skulde der altsaa engang have været et ensomt liggende helligt vand. Dette vand tror jeg i afsnit II at have paavist i „Vævalne“ (nordøstlig paa Tysnesøen), hvis oldnorske form har været **Vévaln*.

Saaledes belyser, som jeg tror, de to stedsnavne **Vévaln* og *Nyarðarlog* hinanden gjensidig. Disse var egnede til at vække en formodning om en bestemt eiendommelig Njord-kultus, i hvilken en af hovedakterne var gudindens bad eller nedsenkning i vand. Denne formodning har vi nu fundet bekræftet deved, at **Vévaln* og *Nyarðarlog* forekommer i hordernes land, altsaa blandt en stamme, om hvilken det tør antages, at den netop dyrkede Njord paa den nævnte maade¹.

¹ Jeg har overveiet, om det skulde være muligt som det gamle navn paa Tysnesøen at opstille en oldnorsk form *Nyarðarlang*, som da ligefrem kunde betyde „Njords bad (lang)“, d. e. øen, hvor Njord dyrkedes ved at bades eller nedsenkes i vand. Som s. 4 nævnt, skrives ønavnet i flere sagahandskrifter, samt i et diplom fra slutningen af 13de aarh. *-lang*. Men for det første er *au* her utvivlsomt kun gjengivelse af den vokal, som er opstaet af *a* ved *u*-omlyd; jfr. bemærkningene s. 5 f. Og videre taler imod opfatningen af *-lang* som ordet for „bad“ den omstændighed, at vi har flere gamle norske stedsnavne, hvis første led er genetiv af et gudenavn og hvis sidste led synes at være *log*: **Frøyslog*, **Tyslog* (to gange); se s. 7 f. Naar man blot tog hensyn til de ældre skriftformer og til den nuværende udtale af de sidstnævnte stedsnavne, kunde disse vistnok føres tilbage til oldnorske former med *-log* som sidste led. Men det vilde ikke være rimeligt at antage, at dette *-log* i saagt betonet stilling var opstaet af *-lang* „bad“; thi noget gudebad kjendes ikke fra Tys kultus.

Hvis jeg i hovedsagen har ret i denne udvikling, da turde den foregaaende lille undersøgelse paa et enkelt punkt have kastet et streklys over Nordens ældste historie.

Ad to veie synes vi at kunne følge Njord-kulten under dens udbredelse til de andre nordiske lande. I Upsala finder vi, som nu almindelig antaget, væsentlig den samme kultus igjen i den foran (s. 18) omtalte dyrkelse af svearnes hovedgud Frøi, og en udløber af denne svenske Frøi-kultus er maaske trøndernes Frøis-blot, som efter traditionen (Flatøbogen I 403) har forbindelser med Upsala¹. Men Njord-kulten synes ogsaa ad en anden vei og i en oprindeligere form at have naaet Norge, idet den ved harudernes indvandring synes at være ført over til Vest-Norge fra Jylland.

Jeg skal her ikke gaa ind paa de arkæologiske og andre forhold, som tyder paa en direkte forbindelse mellem Jylland og Vest-Norge i førhistorisk tid. Kun finder jeg i denne forbindelse at burde gjøre en bemærkning i anledning af et af de andre stedsnavne paa Tysnesøen, som indeholder et minde om gammel gudedyrkelse.

I hele det vestenøjfjeldske Norge (det gamle Gulatingslag) er, saavidt vides, *Tysnes* det eneste stedsnavn, som er sammensat med gudenavnet *Tyr*². I Norge er i det hele taget stedsnavne sammensatte med *Tyr* forholdsvis sjældne, om end ikke saa sjældne som i Sverige³. I Danmark findes derimod Ty ret ofte som første led i stedsnavne⁴. Nu er det mærkeligt, at den eneste gang et med Ty sammensat stedsnavn forekommer i

¹ Jfr. Schuck, Studier II s. 249.

² Det gamle navn paa Mo sogn i Hosunger, Nordhordland (eller en del deraf), som i BK. 60 b er skrevet *i Tyswin*, har O. Rygh (Mindrer s. 19) forklaret som sammensat med gudenavnet *Tyr*; men i "Studier til C. R. Unger" s. 40 har han med større sandsynlighed i dette stedsnavn fundet det gamle navn paa Mofjorden (jfr. Elven, s. 340).

³ De øvrige minder om Ty i norske stedsnavne er: **Tyslag* i Melhus og i Aker, *Tesator* i Raade og mulig *Tésin* i Aker og i Nes paa Romerike (se s. 7 f.). Fra Sverige kjendes af stedsnavne, som sikkert er sammensatte med Tys navn, kun Tiveden (*Tivofen*); se Lundgren s. 75 f.

⁴ O. Nielsen, Blandinger I s. 262 ff.; A. Olrik, Budstikke til selskab for germansk filologi IV nr. 1 s. 3.

Vest-Norge, der optræder det i geografisk nær forbindelse med stedsnavne (*Njardarlag* og **Vetun*), som efter min mening bedst finder sin forklaring ved en henvisning til hordernes indvandring til Norge fra Danmark. Derfor kunde her den formodning ligge nær, at horderne fra Danmark havde bragt med sig ogsaa den dyrkelse af guden Ty, om hvilken vi har et minde i stedsnavnet *Tysnes*.

Fra harudernes gamle hjem i Harsyssel kjendes flere med Ty sammensatte stedsnavne. Saaledes nævner O. Nielsen (s. 265) som sammensat med dette gudenavn Tishøi i Sneiberg sogn, Hamrum herred, og i Nørre Horne herred, som grænsede til det gamle Harsyssel, findes en høi banke Tisbjerg, som kan være sammensat med guden Tys navn. Mulig er ogsaa sognenavnet Tim (udtalt med langt i ifølge Trap, Kongeriget Danmark s. V s. 607) i Hind herred, Ringkjøbing amt, som i 1340 er skrevet *Tygum*, i 1431 *Tim*, opstaaet af **Ti-heimur*; om *heimur* i danske stedsnavne se O. Nielsen s. 186 ff., 245, jfr. ogsaa s. 252.

Hvilken dyrkelse af Ty det har været, som horderne har ført med sig til Vest-Norge ved sin indvandring did, derom kan vi intet sikkert afgjøre. Sandsynlig er den gammelgermanske gud Ty, som oprindelig vistnok har været en himmelgud eller solgud, allerede omkring Kristi fødsel blandt ikke-nordiske folk gaaet over til at blive fortinsvis en gud for kamp og krig. Det kunde da være dyrkelsen af Ty som krigsgud, der ved harudernes formodede indvandring var bleven overført til det vestlige Norge.

Fra Danmark har vi et spor til, at Ty som krigsguden ogsaa har været den gud, under hvis beskyttelse de væbnede mænds møde paa tinge har staaet. Om det med gudenavnet Ty sammensatte stedsnavn Tislund paa Sjælland bemærker A. Olrik (anf. st.): "Paa Sjælland holdtes Landstinget ved Tislund eller Ringstedlund, ingen anden Gud har haft et Samfundsmidtpunkt viet til sig." Her bør ogsaa mindes om det tilnavn, som de gamle frisers krigsgud har i en latinsk indskrift paa et til gudens ære reist alter: *Mars Thingus* (vistnok at sammenstille med langobardisk *thima*, stamme **þingasa*, "das Ding, die

auf dem Ding vollzogene rechtsgültige Handlung, bes. Schenkung“, oldn. *þing* o. s. v.)¹.

Tys helligdom paa nordsiden af Tynesøen har sandsynligvis som sædet for dyrkelsen af Njord paa denne ø, været et kultus-midtpunkt for et større landskab, mulig for hele Hordafylki. Man kunde derfor spørge: Er det fortrinsvis som kampens og tingets gud, at Ty har havt sin helligdom paa Tynesø?

Dette maa betragtes som muligt; men en anden opfatning, som ikke helt udelukker den først nævnte, har dog maaske større sandsynlighed for sig.

Paa Tynesøen har fra ældgammel tid af Njord og Ty været dyrket saa at sige side om side. Njord er oprindelig gudinden for jordens frugtbarhed; Ty har først af været himmelguden eller solguden, der befrugter jorden og vækker dens kræfter til live. Det kan vanskelig være tilfældigt, at paa det eneste sted i det vestenfeldske Norge, hvor vi har et minde om himmelguden Tys dyrkelse, der har ogsaa jordgudinden Njord havt sin helligdom. I andre folkeslags mytologier vil man oftere træffe paa det forhold, at en himmelgud er forenet med en jordgudinde til et gudepar.

Gaardnavnet *Tjyenes* paa *Njardarlog* synes at vise, at Ty her fra først af fortrinsvis har været dyrket som himmelgud og ikke specielt som krigsgud eller som tingfredens gud. Hvis det nu, som jeg har formodet, er haruderne, der har bragt ikke blot Njord-kulten, men ogsaa dyrkelsen af himmelguden Ty med sig, da synes heraf at følge, at denne harudernes indvandring til Norge har fundet sted, før end Ty var ophørt fortrinsvis at være himmelguden og før end han var bleven opfattet som væsentlig krigsgud. Derved kunde den formodning bestyrkes, at harudernes indvandring til Norge ikke godt kan være senere end tiden omkring Kristi fødsel.

Professor S. Bugge gjør mig i denne sammenhæng opmærksom paa to norske stedsnavne, som er dannede af folke-

¹ Om de forskellige forklaringer, som er fremsat af (*Mars*) *Thingsus*, samt om Tys dyrkelse i almindelighed, kan henvises til Mogk, *Pauls Grundriss* 2 III s. 84 ff.

navnet *Hordar*. Det ene er *Harðangr*, oprindelig fjordnavn „hordernes fjord“; det andet er ønavnet *Herdla*, nu Herlø i Nordhordland (om *Herdla* se Bugge i *Elven*. s. 12 under *Berlta*). Efter et skjøn bør man vistnok ikke sætte disse stedsnavnes dannelse til meget senere tid end tiden omkring Kristi fødsel.

Af det gamle hordske ønavn *Njardarlog* og af sønavnet **Vorain* paa denne ø har jeg sluttet, at dyrkelsen af Njord som en kvindelig jordguddom i meget tidlig tid (maaske ikke meget senere end omkring Kristi fødsel) er bleven indført til Vest-Norge fra Danmark. I den senere norsk-islandske mytologi er Njord bleven en mandlig guddom, som raader for vinden og veiriget, særlig for havets rigdomme. Denne Njords overgang fra at være repræsentant for jorden til at være den guddom, som bringer menneskene rigdom fra havet, kan være naturlig foranlediget derved, at Njord blandt de norske horder dyrkedes paa en ø i havet, hvor befolkningens vigtigste næringskilde var havet¹. Professor S. Bugge, som ogsaa har været opmærksom paa dette forhold, tilføjer: „Vi synes derfor her at kunne skimte, at et vigtigt Led af den Gudelære, som vi gjenfem Edderne kjender, har udviklet sig i Hordeland og i andre norske Bygder ved Havkysten.“

Fra *Njardarlog* i Hordeland har mulig dyrkelsen af Njord som vindens og havets gud udbredt sig nordover langs Norges kyst, hvor vi paa Søndmør, i de yderste bygder af Trøndelagen og i Haalogaland finder 4 øer af navnet *Njardøy*: Herø gn. 24, Hevne gn. 69, Næro gn. 14 og Øksnes gn. 10. I Norge

¹ A. Olrik (*Danske studier* II 1905 s. 51 f., jfr. s. 42) søger at vise, at der i Norden allerede i bronzealderen har været dyrket en stormgud, hvis offer bestod i baade (jfr. det fund paa omt. 100 bitte smaa guld-baade, som er fremkommet fra Nors i Ty ved kysten af Vesterhavet). Denne stormgud gjenfindes efter Olrik i leppernes Bieggagalles, stormgubben, som i væsentlig grad beror paa haan fra nordboerne. Han bør med Olrik uden tvil sammenstilles med vikingetidens gud Njord. Men vi ved intet om, at denne bronzealderens-guddom ogsaa har havt et til Njord svarende navn. Med Njord som veirigets og havets gud kan en ældre stormgud (den af Olrik for bronzealderen ansatte) være faldt sammen.

optræder ingen guds navn saa hyppig sammensat med *øg* i betydningen „ø, insula“ som gudenavnet Njord¹.

Om de øvrige med Njord sammensatte stedsnavne i Norge vil jeg i denne sammenhæng ikke udtale nogen mening. De optræder, som Olrik (Budstikke anf. st.) fremhæver, i Norge, ligesom ogsaa i Sverige, i regelen nær havet.

I det foregaaende har jeg søgt at bringe en række stedsnavne i den nordlige del af Tysnesøen i forbindelse med havedernes indvandring til det efter denne folkestamme senere benævnte landskab Hordeland. Ogsaa andre stedsnavne fra det vestenfjeldske Norge end de, som jeg her har behandlet, turde kunne fremdrages i denne sammenhæng. Men jeg har fundet det rigtigst her at begrænse undersøgelsen til et enkelt ganske snævert geografisk område, den nordlige kyststrand af Tysnesøen, hvor vi har en flæthed af ældgamle stedsnavne bevarede, som gjensidig synes at belyse hverandre².

¹ O. Rygh (Minder om Guderne o. s. v.) opfører foruden *Njardøg* kun tre stedsnavne, hvis første sammensætningsled er et gudenavn og hvis sidste led er *øg* „ø, insula“, nemlig *Øvinsøg* (Onsø) i Smaalenen, Ullerøen i V. Moland, Nedenes amt, og Ullerø i Spind, Lister og Mandals amt. Men den første af disse øer er en ø i en elv, og kun Ullerø(en) i V. Moland og i Spind er, ligesom *Njardøg*, øer i havet. Af stedsnavne, sammensatte af et gudenavn som første led og *øg* „ø, insula“ som sidste led, er saaledes de allerfleste, som venteligt er, sammensatte med *Njardøg*. Dette forhold kunde tale for, at enavnet *Gudøg*, som tre gange forekommer i Norge (i Tysnes, i Borgund paa Søndmør og i Saltenfjorden) kanske snarest henviser til dyrkelsen af Njord. Det er derfor vel muligt, at Godøen i Tysnes sigter til den samme Njord-kultus som den, jeg har søgt at paavise ved navnet paa den ikke mange kilometer fjærmede indsjø **Vevatn*, og ikke til, at Godøen har tilhørt Tys helligdom paa Tysnes (jfr. s. 14 f.).

² Jeg skal endnu nævne nogle stedsnavne fra Tysnes sogn paa Tysnesøen, som fortjener opmærksomhed, men paa hvilke jeg ikke vover at lægge nogen vægt.

Blandt de 7 folkestammer, som dyrkede Nerthus paa en ø i havet, nævner Tacitus *Varin*. Denne stamme vil Much (s. 203 ff.) identificere med *Harudes*, som da skal være et andet navn paa samme folk. En liden ø nordvestlig ved Tysnesøen heder Vernøen (gn. 77, i DN. XII

En hjerteelig og ærbødig tak bringer jeg hr. professor Sophus Bugge, som har vist nærværende arbejde den interesse, at jeg hos ham har kunnet søge raad og oplysninger angaaende flere af de spørgsmaal, som her er behandlade.

198 1463 skrevet *Wern*). Men jeg modstaar fristelsen til deri at finde en afledning af folkenavnet *Varin*, ligesom *Herella* i Nordhordland ifølge Bugge er dannet af folkenavnet *Hjardar*.

Ikke langt fra Vevatn, hvori jeg har seet et minde om en eien-dommeelig art af Njord-kultus, ligger i nogen indbyrdes afstand gaardene Katteland (gn. 116) og Kattenes (gn. 120). Man bliver uvilkaarlig mindet om, at katten i den norsk-islandske mytologi optræder i forbindelse med Frøia, som igjen var en med Njord nær beslægtet gud-dom (ifølge den norsk-islandske mytologi Njords datter). Jeg maa dog afvise enhver tanke paa i disse gaardnavne at søge en hentydning til Frøias katte.

Gaarden Vevatne tilhører Lunde-bygden, som er benævnt efter gaarden Lunde ikke langt fra Vevatne. I stedsnavnet Lunde (oldn. **Lundr*) vil man neppe med stor sandsynlighed kunne se et minde om gammel Njord-dyrkelse, uagtet *lunndr* i Sverige offere (4 gange) op-træder i sammensætning med gudenavnet *Njardr* (Lundgren s. 73 ff.), og uagtet nabogaarden til Nørøen (Nørø gn. 14) i Nandalen heder Lundring, d. e. **Lundareng*, og ifølge O. Rygh sandsynlig har været underbrug under Nørøen (NG. XV s. 354 f.).

ZB
FORHANDLINGER

I

VIDENSKABS-SELSKABET

I CHRISTIANIA

AAR 1905

CHRISTIANIA

IKOMMISSION HOS JACOB DYBWAD

A. W. BRØGGERS BOGTRYKKERI

1906